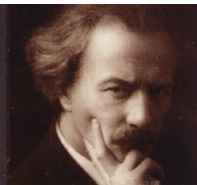

Derusyfikacja Warszawy 1915–1926 • Sprawiedliwy z Grodzieńszczyzny

cena 8 zł (w tym 5% VAT)
NR 9 (154) • wrzesień 2018

OJCOWIE NIEPODLEGŁOŚCI:
IGNACY JAN PADEREWSKI

BIULETYN IPN

PISMO O NAJNOWSZEJ HISTORII POLSKI

Pamięć i tożsamość

Piotr Kędziora-Babiński

Ekshumacje żołnierzy i policjantów poległych w 1939 roku

Jedno z podstawowych zadań realizowanych przez Biuro Upamiętniania Walk i Męczeństwa IPN to poszukiwanie, ekshumacja i przenoszenie szczątków ludzkich z mogił wojennych w godne miejsca. Najczęściej są to lokalne cmentarze. Chcemy przyjrzeć się niektórym ekshumacjom związanym z wojennymi pochówkami z września 1939 r.

Informacje o miejscach, w których znajdują się wojenne mogiły spływają do BUWiM IPN z kilku źródeł. Przede wszystkim zwracają się do nas osoby, które pamiętają ostatnią wojnę lub mają wiadomości z drugiej ręki. Czasami takie informacje pozyskujemy z akt prokuratorskich lub innych dokumentów źródłowych. Zgłaszają się do nas jednostki samorządu terytorialnego, prosząc o zbadanie takich miejsc. Wniosek o przeprowadzenie ekshumacji składa do nas zazwyczaj gmina lub wojewoda. Zdarza się, że przekazuje go nam lokalne stowarzyszenie; szczególnie aktywne na tym polu są te z województwa podlaskiego. Często piszą też do nas posłowie i senatorowie, którzy otrzymują prośby o pomoc w zorganizowaniu przeniesienia mogiły wojennej na cmentarz. Współpracujemy z ambasadą rosyjską w kwestiach związanych z ekshumacją oraz pochówkiem żołnierzy rosyjskich i sowieckich. Prace są wykonywane przez firmy zewnętrzne pod nadzorem pracowników Biura Upamiętniania Walk i Męczeństwa IPN.

Ekshumowane są – bez względu na narodowość ofiar – szczątki ludzkie z okresu I i II wojny światowej (żołnierzy oraz osób cywilnych), a także z powstań Styczniowego i Listopadowego czy wojen napoleońskich. Szczątki żołnierzy i cywilów narodowości niemieckiej lub żołnierzy formacji niemieckich ekshumuje na ogół Fundacja „Pamięć”, związana z Niemieckim Związkiem Ludowym Opieki nad Grobami Wojennymi (Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge e. V.).

Mogila w lesie k. Jastrzębio-Zdroju.
Fot. ze zbiorów autora

Las Aleksandrowski/Rzechowski

W wyniku prac w kilku miejscach na terenie gmin Brody, Ilża i Rzecznów w lipcu 2018 r. udało się znaleźć szczątki ok. 140 żołnierzy poległych 9 września 1939 r. w trakcie bitwy pod Ilżą. Prośba o przeniesienie szczątków wpłynęła do nas za pośrednictwem posła Marka Suskiego, a w sprawę są mocno zaangażowane Stowarzyszenie Rekonstrukcji Historycznej 51. Pułku Piechoty Strzelców Kresowych, Ilżeckie Towarzystwo Historyczno-Naukowe, wójt gminy Rzecznów oraz proboszcz parafii św. Mikołaja w Grabowcu.

Zgrupowanie Południowe Armii „Prusy” pod dowództwem gen. Stanisława Skwarczyńskiego (w którego skład wchodziły: 3. Dywizja Piechoty Legionów, 12. Dywizja Piechoty i 36. Dywizja Piechoty Rezerwowej) podjęło w tym miejscu 8 i 9 września próbę przebicia się w kierunku mostów na Wiśle. Akcja zakończyła się jednak klęską. Przyjmuje się, że pod Ilżą poległo ok. 500–600 żołnierzy z 12. Dywizji Piechoty; znane jest miejsce pochówku około 300. Straty pozostałych jednostek są trudne do oszacowania.

Wśród poległych znaleźli się m.in. mjr Roman Gutowski, dowódca 3. batalionu 54. Pułku Piechoty Strzelców Kresowych, kpt. Michał Trondowski, kpt. Adam Królikowski i ks. Antoni Czwaczka z 52. Pułku Piechoty Strzelców Kresowych. Polegli żołnierze zostali pochowani w mogile zbiorowej w Lesie Aleksandrowskim,

na cmentarzu parafialnym w Grabowcu oraz w mauzoleum poległych w II wojnie światowej w Ilży.

Mimo przeprowadzonych ekshumacji – zarówno niemieckich w 1941 r. jak i polskich w 1948 i 1969 r. – na tym obszarze wciąż znajdują się mogiły tymczasowe. BUWiM IPN kontynuuje więc prace, m.in. na terenie gmin Brody, Ilża i Rzecznów. Wszystkie szczątki odnalezione w bieżącym roku zostaną pochowane 8 września na cmentarzu w Grabowcu.

Według informacji zawartych w dokumentach PCK, po bitwie miało zostać pochowanych 139 żołnierzy z 3. i 12. DP. Część z nich została ekshumowana w 1948 r. i spoczęła na cmentarzu w Grabowcu. Z relacji ustnych wiadomo, że szczątki były przekładane widłami zarówno w 1939 r., jak i w 1948 r. i były w bardzo złym stanie. Miejscowa ludność miała w roku 1948 zabrać do ponownego użytku część artefaktów, m.in. hełmy oraz buty. Stwierdziliśmy duże rozczłonkowanie szczątków, co mogło zostać spowodowane zarówno sposobem pochówku podczas pierwszej ekshumacji, jak i ostrzałem artyleryjskim w czasie bitwy. Znaleźliśmy też wiele artefaktów: hełmy, buty, ładownice, pasy, menażki, szczyroryki, szczoteczki do zębów, maszynkę do golenia, maskę przeciwgazową, miniaturową książeczkę, monety, portmonetkę tzw. podkówkę, fragmenty umundurowania, ostrogi, guziki, bagnety, medalik ze zdjęciem, krzyżyki, orzełka z czapki polowej oraz, co najważniejsze, nieśmiertelniki – zarówno całe, jak i przełamane.

Wiele spośród tych artefaktów znaleźliśmy podczas uzupełniających prac w mogile na cmentarzu w Grabowcu, gdzie w 1948 r. złożono część szczątków.

Nasze prace miały na celu sprawdzenie, ile osób zostało tam pochowanych i czy w tej jednej mogile uda się pochować wszystkie znalezione szczątki.

Znaleźliśmy nieśmiertelniki następujących żołnierzy: Marcina Barylskiego, Józefa Morozińskiego, Józefa Kozłowskiego (ur. w 1917 r., zmobilizowany w Brzeżanach), Józefa Galińskiego, Kierniewa, Leona Szymkowa (zmobilizowany w Brzeżanach), Michała Diakowicza, Chamzy Hrynki.

Wcześniej, w latach dziewięćdziesiątych, znaleziono nieśmiertelniki: Tadeusza Barylskiego (katolik, ur. w 1917 r., zmobilizowany w Tarnopolu), Leona Szwca (grekokatolik, ur. w 1917 r., zmobilizowany w Tarnopolu), Leona Żornaka (ur. w 1917 r., zmobilizowany w Jarosławiu).

W 1948 r. znaleziono nieśmiertelniki następujących żołnierzy: Michała Buczyńskiego, Jana Chruszcza (ur. w 1907 r., 54. pp), Jana Dusa (ur. w 1910 r.), Józefa Krupy (ur. w 1910 r., 54. pp).

Z dokumentów PCK znamy nazwiska następujących żołnierzy: Stanisława Gąsowskiego (ur. w 1915 r., zmobilizowany w Hrubieszowie), Józefa Psutki (ur. w 1914 r., zmobilizowany w Złoczowie), Ignacego Mihlewicza, strz. Jana Olewskiego/Osowskiego (ur. w 1913 r.), Mariana Iwaniuka (ur. w 1912 r., zmobilizowany w Brzeżanach), st. strz. Stanisława Moskwy (51. pp).

Zmobilizowani w Brzeżanach służyli prawdopodobnie w 51. pp, w Hrubieszowie – w 3. DP, w Złoczowie – w 52. pp, a w Tarnopolu – w 54. pp.

Te ustalenia są o tyle ważne, że dotychczas wszyscy żołnierze pochowani na cmentarzu w Grabowcu byli anonimowi. Część z nich miała swoje symboliczne pochówki na cmentarzu-mauzoleum w Itży.

Według uzyskanych relacji, około siedemdziesięciu nieśmiertelników znalezionych w czasie ekshumacji w 1948 r. zostało położonych przez sołtysa w okolicy płyty pamiątkowej w Lesie Aleksandrowskim. Niestety – nieśmiertelniki te zaginęły. Natomiast w dokumentacji PCK z Kielc i Starachowic znajduje się informacja, że 117 połówek nieśmiertelników zabrali niemieccy oficerowie w celu przekazania ich do Niemieckiego Czerwonego Krzyża. ■

BIBLIOGRAFIA

Akta spraw prowadzonych przez BUWiM IPN.

Marczyk-Chojnacka B., Sprawozdanie z „Przeprowadzenia ekshumacji żołnierzy Wojska Polskiego poległych w 1939 w Chojnicach”, Kraków 2017, mps.

Marczyk-Chojnacka B., Sprawozdanie z „Przeprowadzenia ekshumacji żołnierzy Wojska Polskiego poległych w 1939 w Chojnicach. Etap I – poszukiwanie mogiły za pomocą odwiertów świdrem ręcznym”, Kraków 2018, mps.

Zarzycki P., *Itża 1939*, Warszawa 2013.

Piotr Kędziora-Babiński (ur. 1982) – pracownik Biura Upamiętniania Walk i Męczeństwa IPN.